

ANDRZEJ WRÓBEL

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

MIECZYŚLAW RÓŻAŃSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

STRATY KOŚCIOŁA PW. ŚW. KATARZYNY W ZGIERZU W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ (1939–1945)

1. Wprowadzenie. 2. Zarys dziejów parafii św. Katarzyny w Zgierzu do 1939 r. 3. Parafia zgierska w czasie II wojny światowej 4. Rabunek mienia w parafii św. Katarzyny w Zgierzu. 5. Zakończenie

Słowa kluczowe: II wojna światowa, Kościół katolicki, straty wojenne, parafia św. Katarzyny Zgierz

1. WPROWADZENIE

Problematyka strat materialnych w czasie II wojny światowej na nowo odżyła w przestrzeni społecznej i medialnej w ostatnich latach. Zauważyć należy, że stan opracowań o utraconych lub zniszczonych w czasie II wojny światowej przedmiotów, zwłaszcza o charakterze zabytkowym, których właścicielami były parafie i instytucje Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce nie jest wystarczający. Podjęty w 2024 r. i kontynuowany w 2025 r. projekt badawczy w ramach rządowego programu: Badanie polskich strat wojennych, który nosi tytuł: *Straty kulturowe diecezji łódzkiej w czasie drugiej wojny światowej (1939–1945)*¹. Projekt zaowocował powstaniem niniejszego artykułu, którego zadaniem jest ukazanie, jakie przedmioty liturgiczne i wyposażenie kościoła św. Katarzyny w Zgierzu utracone zostały w wyniku działań niemieckiego okupanta.

Przyjęta przez badaczy metodologia opiera się na badaniu materiałów archiwalnych, które przechowywane są w archiwach parafialnych, Archiwum Archidiecezjalnym w Łodzi i archiwach państwowych, a także na opracowaniach dokona-

¹ Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury w ramach programu „Badanie polskich strat wojennych”.

nych przez innych badaczy, zwłaszcza czasów II wojny światowej. Polega ona na dokonaniu konfrontacji opisów inwentarzy kościelnych tuż po II wojnie światowej i ostatnich inwentarzy przedwojennych. Dodatkowo do określenia skali strat służą wszelkiego rodzaju raporty, opisy dekanatów i inne dokumenty proveniencji kościelnej lub państwowej oraz wizje lokalne w poszczególnych parafiach.

2. ZARYS DZIEJÓW PARAFII ŚW. KATARZYZNY W ZGIERZU DO 1939 R.

Zgierz jest jednym z najstarszych miast w województwie łódzkim. Prawdopodobnie jego nazwa pochodzi od lasu, który został wypalony, aby następnie umieścić tam osadę, lub od miejsca, w którym kiedyś palono ognie ofiarne². Pierwsza informacja o Zgierzu umieszczona została w dokumencie z 1231 r.³. Odbyła się tu narada, w której Władysław Odonic i Konrad Mazowiecki starali się ustalić postępowanie przeciwko zagrażającemu im Henrykowi Brodatemu⁴. Zgierz otrzymał prawa miejskie przed 1288 r., a król Władysław Jagiełło potwierdził je w 1420 r. W 1504 r. miasto otrzymało prawo organizowania cotygodniowych targów⁵. Miasto należało do dóbr monarchii polskiej. Łącznie z przyległymi wsiami królewskimi tworzyły kompleks majątkowy wyłączony częściowo spod zarządu starostwa łęczyckiego. W 1659 r. król Jan Kazimierz za zasługi wojenne przekazał to starostwo Stanisławowi Wężykowi (szlachcic)⁶. Zgierz w wyniku II rozbioru Polski znalazł się w zaborze pruskim, w prowincji Prusy Południowe⁷. Największy rozwój miasta przypada na XIX w., kiedy miasto znalazło się w zaborze rosyjskim w Królestwie Polskim. Powstawały wówczas w tej okolicy prężne ośrodki przemysłu włókienniczego. W marcu 1821 r. członkowie Komisji Przemysłowej Województwa Mazowieckiego podpisali w tym mieście tzw. umowę zgierską, która uregulowała sprawy osadnictwa przemysłowego i zapewniła imigrantom liczne przywileje. Do Zgierza zaczęli przybywać osadnicy m.in. z Prus i Saksonii. Dogodne warunki geograficzne (rzeka Bzura) ułatwiały rozwój przemysłu i budowę foluszy. W ten sposób Zgierz stał się wkrótce stolicą polskiego sukiennictwa. Sukno tu produkowane wysyłano głównie do Rosji, a nawet do Chin⁸.

Parafia katolicka pw. św. Katarzyny w Zgierzu erygowana została przed 1255 r., gdyż pod tym rokiem na przywileju Kazimierza księcia łęczyckiego i kujawskiego występuje między innymi jako świadek *Alexius capellanus de Sger*⁹ K. Potkański,

² R. Rosin, Zgierz w XII–XVI w., *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, z. 2, 1981, 77.

³ *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1–2, wyd. L. Ryszewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847–1853, t. 1, nr 20.

⁴ B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, 261; R. Rosin, *Początki i rozwój Zgierza do końca XVI wieku*, w: *Zgierz. Dzieje miasta do 1988 roku*, pod red. R. Rosina, Łódź–Zgierz 1995, 47.

⁵ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/z/323-zgierz/96-historia-miejscowosci/70052-historia-miejscowosci>, (dostęp: 6.09.2025).

⁶ R. Rosin, *Początki i rozwój Zgierza do końca XVI wieku*, 70.

⁷ *Zgierz. Źródła do dziejów miasta w XIX i XX w.*, wyd. M. Bandurka, Łódź 1976, 50, 62.

⁸ Tamże.

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 2, 55.

przenosi tę datę na czas wcześniejszy – 1161 r.¹⁰. Zachował się dokument króla Zygmunta Starego z 1507 r. w sprawie altarii w kościele św. Katarzyny. W *Liber beneficiorum* archidiecezji gnieźnieńskiej Jana Łaskiego z 1511 r. wymienione zostały miejscowości należące do parafii zgierskiej. Były to: Zgierz, Łagiewniki Brużyc Wielka, Brużyczka, Dąbrówki, Kały, Modrzewie, Nakielnica, Lućmierz, Jedlicze, Proboszczewice, Piaskowice, Sokołów, Skotniki, Smardzewice Zegrzany. Wówczas proboszczem był ks. Tomasz Rożanowski, herbu Ogończyk, kanonik i oficjał krakowski. Parafia była kollacji królewskiej i działała w niej szkoła parafialna¹¹. Pierwotny kościół pobudowany został z drewna i był pw. św. Mikołaja i przetrwał do początków XV w. Druga świątynia wzniesiona została z nowym tytułem św. Katarzyny¹².

W 1644 r. założona została w mieście fundacja drugiego kościoła – kościoła szpitalnego pw. św. św. Wawrzyńca i Józefa i od tego czasu kościół św. Katarzyny wspominany jest w dokumentach jako kościół farny. Kościół szpitalny w 1821 r. został przeniesiony na cmentarz przy ul. Piotra Skargi (spłonął w 1987 r.). Z 1714 r. zachowała się wiadomość o dekanacie zgierskim, którego dziekanem jest każdorazowy proboszcz parafii św. Katarzyny. W wyniku bulli Piusa VII z 30 czerwca 1818 r., która redystrybuowała granice diecezji w Królestwie Polskim po Kongresie Wiedeńskim i rozwiązywała niektóre instytucje kościelne, odpowiadając na nowe realia polityczne po rozbiorach, parafia zgierska włączona została do archidiecezji warszawskiej.

Budynek kościoła był w bardzo złym stanie technicznym, dlatego w 1825 r. ówczesny proboszcz ks. J. Goldtmann rozpoczął budowę nowej świątyni w stylu klasycystycznym wg projektu Bonifacego Witkowskiego¹³. Konsekracja kościoła odbyła się 14 października 1827 r.. Dokonał jej sufragan warszawski Franciszek Pawłowski. W kościele znajdowały się trzy ołtarze. W ołtarzu głównym umieszczony był obraz Matki Bożej, sprowadzony ze Skierniewic z kaplicy arcybiskupów gnieźnieńskich¹⁴. Jeden z ołtarzy bocznych zawierał wizerunek ukrzyżowanego Jezusa, a drugi – obraz św. Anny¹⁵. W latach 1856–1864 kościół rozbudowano, a jego wnętrze urządzono w stylu barokowym.

Obecny kościół, podobnie jak trzy poprzednie, jest sytuowany na wzgórzu na skarpie nad Bzurą. Wybudowany został w latach 1910–1924 w stylu neogotyckim, zwany gotykiem wiślano-bałtyckim, według projektu łódzkiego architekta Stefana Lemenèe. Do 1914 r. wybudowano: fundamenty, ściany boczne, a środkowe

¹⁰ Tamże, 47; tę datę erekcji parafii podaje K. Potkański, łącząc ten fakt z erekcją Kapituły Łęczyckiej. Jak podaje R. Rosin nie podał on źródła, z którego wyciągnął taki wniosek.

¹¹ Joanne de Lasco, *Liber Beneficiorum*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. 2, Gniezno 1881, 385–386.

¹² T. Galiński, *Spis parafii i kościołów diecezji łódzkiej i krótki ich opis historyczny. Dekanat zgierski*, Wiadomości Diecezjalne Łódzkie, 28 (1954) nr 1, 38.

¹³ M. Wierzbowski, A. Zamojski, *W cieniu zgierskiej fary*, z. 2, Zgierz 2001, 10; szerzej o Bonifacym Witkowskim; M. Getka-Kenig, *Urzędnicza kariera Bonifacego Witkowskiego (1800–1840) – przyczynek do dziejów biurokracji budowlanej w Królestwie Polskim*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, t. 68, 2023, nr 3, 81–96.

¹⁴ T. Galiński, dz.cyt., 38.

¹⁵ M. Wierzbowski, A. Zamojski, dz.cyt., 11.

do wysokości okien i wieżę do wysokości szczytu kościoła. Wybuch I wojny światowej przerwał roboty budowlane. Zostały one wznowione w 1920 r., po zakończeniu wojny. Kościół ten jest murowany z cegły na zaprawie cementowo-wapiennej, postawiony na kamiennie-ceglanym cokole. Wszystkie elewacje są z nietynkowanej cegły licówki, opięte uskokowymi przyporami. W przyziemiu cokol wysoki 120 cm, kamienny, wyżej ceglany, zakończony tynkowym gzymsem profilowanym. Jest to budowla trójnawowa z transeptem, bazylikowa, wzniesiona na planie krzyża łacińskiego, z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium flankowym, prostokątnymi aneksami oraz dwukondygnacyjną wieżą wysokości 60 m¹⁶. Długi na 47,5 m, szeroki 12,5 m, i wysoki do sklepienia 20,40 m¹⁷. Po utworzenie diecezji łódzkiej w 1920 r. parafia ta znalazła się w jej strukturach. Biskup łódzki Wincenty Tymieniecki dokonał 13 lipca 1930 r. konsekracji kościoła. Do kościoła nabyte zostały 4 dzwony o łącznej wadze 6 tys. kg za 27 tys. zł. Ich konsekracji dokonał 7 czerwca 1936 r. ówczesny ordynariusz biskup łódzki Włodzimierz Jasiński. Do świątyni zakupione zostały nowe 48-głosowe organy za 44 tys. zł. Wykonane były przez firmę Wacława Biernackiego. Zostały poświęcone w listopadzie 1934 r. przez biskupa Kazimierza Tomczaka¹⁸.

W 1939 r. do parafii należało miasto Zgierz oraz wsie: Adamówek, Aniołów, Antoniew, Bazylika, Borowiec, Chrośno – Nadleśnictwo, Dąbrówka Wielka, Dąbrówka Studzianny, Dąbrówka Sowice, Dąbrówka Malice, Grotniki, Jastrzębie Górne, Jastrzębie Dolne, Jedlicze, Kały, Brudy Kołowskie, Kontrewera, Kogulec, Kruwie, Marjanka (wieś i folwark), Marjanów, Okręglik, Proboszczewice, Piaskowice, Piaskowiec, Rosanów, Rudunki, Sokołów, Stępowizna, Teofilów, Wymokle, Zegrzanki¹⁹.

3. PARAFIA ZGIERSKA W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Po zajęciu Zgierza 8 września 1939 r. przez jednostki 13. Korpusu Piechoty gen. Maximiliana von Weischa z 8. Armii Niemieckiej (Wehrmachtu)²⁰ władzę w mieście objął niemiecki komendant wojskowy. Wehrmacht rozpoczął najpierw od rewizji w mieszkaniach Polaków i aresztowań. Dużą liczbę zatrzymanych mieszkańców uwięziono w kościele św. Katarzyny, informując ich, że są zakładnikami, a jeżeli ktośkolwiek w mieście odważy się napaść na niemieckiego żołnierza, to zostaną rozstrzelani. Później Niemcy w kościele urządzili jeniecki punkt zborny²¹. Zgromadzonych tam jeńców wywieziono do stalagów i oflagów²². Władza zarządu wojskowego trwała

¹⁶ Tamże, (dostęp: 10.09.2025).

¹⁷ AAŁ, *Akta parafii do 1945 r.*, sygn. 207, *Inwentarz Fundi Instructi*” sporządzony przez proboszcza ks. Jana Cesarza.

¹⁸ T. Graliński, dz.cyt., 38.

¹⁹ Miejscowości wchodzące w skład diecezji łódzkiej, w: *Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej 1939*, Łódź 1939, 20

²⁰ T. Bojanowski, *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939–1945)*, Łódź 1992, 35–37.

²¹ B. Bejm, T. Bojanowski, dz.cyt., 369.

²² Tamże.

do 26 października 1939 r. W Zgierzu księża mogli prowadzić pracę duszpasterską, kościół parafialny był zajęty przez Niemców. Później w świątyni przywrócono chociaż możliwość sprawowania liturgii.

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy od początku okupacji Niemcy byli wrogo nastawieni do duchownych. Arthur Greiser, namiestnik III Rzeszy w Kraju Warty, wprowadza ograniczenie w możliwości uczestnictwa w nabożeństwach liturgicznych i działalności duszpasterskiej. 16 kwietnia 1941 r. nakazał usunięcie i zniszczenie wszystkich krzyży i figur Matki Bożej przy drogach i ulicach. W Zgierzu młotami rozbito wszystkie kaplice, m.in. kaplicę Matki Bożej przy ul. 3 Maja i Towarowej, a kaplicę ufundowaną przez rodzinę Kurowskich wysadzono dynamitem²³.

Na początku wojny, 6 września 1939 r., zginął proboszcz parafii św. Katarzyny ks. dr Antoni Roszkowski. Został on trafiony odłamkami bomby lotniczej na szosie warszawski koło Babska²⁴. Po nim proboszczem został ks. Zygmunt Wronowski, który współpracował z wikariuszami: ks. Maksymilianem Skarbkiem, Franciszkiem Pabiańczykiem i Bronisławem Bartkiewiczem²⁵. Pierwszy, który doznał represji aresztowania i osadzenia w więzieniu był ks. Franciszek Pabiańczyk, którego władze okupacyjne aresztowały 15 lipca 1941 r. i osadziły w więzieniu w Łodzi²⁶. Pozostałych księży aresztowano 6 października 1941 r., w czasie akcji masowych represji duchowieństwa w Kraju Warty. Osadzono ich najpierw w obozie przejściowym w Konstantynowie pod Łodzią, a następnie wywieziono do obozu koncentracyjnego w Dachau²⁷. Po aresztowaniu ostatniego z księży kościół w Zgierzu zamknięto i utworzono w nim magazyn rzeczy będących w dyspozycji wojsk niemieckich. Początkowo składowano w nim zboże i mąkę, a od 1943 r. przechowywano w nim sprzęt wojskowy²⁸. Odtąd aż do końca wojny nie było w Zgierzu czynnego kościoła katolickiego. Parafianie nie jeździli do kościołów do Łodzi, z których 3 były tylko czynne. Nabożeństwa odprawiane były tajnie w mieszkaniach prywatnych.

4. RABUNEK MIENIA W PARAFII ŚW. KATARZYNY W ZGIERZU

Okupant niemiecki prowadził rabunkową politykę wobec dóbr kultury na terenach okupowanych. Jako pierwszą zorganizowaną akcję uznać można rekwizycje dzwonów kościelnych. Rozporządzeniem z 15 marca 1940 r. Herman Göring, pełnomocnik ds. planu czteroletniego rozwoju gospodarczego III Rzeszy, zobowiązał właścicieli i zarządców kościołów z terenów Rzeszy, ziem wcielonych i ziem

²³ Tamże, 395.

²⁴ *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, wyd. W. Jacewicz, J. Woś, z. 2, Warszawa 1977, 254;

²⁵ M. Różański, *Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej z (1940–1941)*, Łódzkie Stadia Teologiczne, R. 13(2004), 418.

²⁶ *Martyrologium polskiego duchowieństwa*, 248; Został on później osadzony w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie i Dachau.

²⁷ Tamże, 268 (ks. Zygmunt Wronowski); 258 (ks. Maksymilian Skarbek); 212 (ks. Bronisław Bartkiewicz).

²⁸ B. Bejm, T. Bojanowski, dz.cyt., 395.

okupowanych do przeprowadzenia ewidencji dzwonów, którą opiniowały urzędy ochrony zabytków. Zgodnie z wytycznymi tego rozporządzenia dzwony były kwalifikowane do czterech kategorii, oznaczonych od A do D. Do kategorii A wpisywano dzwony powstałe po 1875 r. oraz te bez wartości historycznej i były od razu wysyłane do Hamburga w celu ich przetopienia. Do kategorii B i C wpisywano dzwony zabytkowe i artystyczne i miały one być przetopione po wyczerpaniu się zapasów z kategorii A. Szczególnie cenne okazy oznaczano kategorią D, a o ich losie decydował osobiście H. Göring. Ewidencje dzwonów w kościołach na terenie kraju warty sporządzono od maja do lipca 1940 r. arkusze meldunkowe były weryfikowane i opatrywane komentarzami przez Sekcję Zabytkowych Metali. W kartach meldunkowych księży mieli zawrzeć następujące informacje: wymiary dzwonu – wysokość i wagę, datę odlania, nazwisko wykonawcy oraz literalnie dane o inskrypcji i charakterystycznych ornamentach oraz przedstawieniach na nich umieszczonych²⁹. Wszelkie dzwony pod surowymi karami miały być na koszt parafii wymontowane i odesłane do punktów zbornych, wyznaczonych przez odpowiednie starostwa powiatowe, skąd następnie wysyłano je kolejną do hut w głębi Rzeszy albo przetapiano na sztaby w miejscowych odlewniach³⁰. Niemcy z kościoła św. Katarzyny zabrali 4 dzwony³¹. Wszystkie wyprodukowane były w 1936 r. w Odlewni Karola Schwalbego w Białej koło Bielska. Pierwszy o średnicy 152 cm ważył 1962 kg, był tonacji c. Drugi dzwon o średnicy 121 cm ważył 1017 kg i był tonacji e. Następny o średnicy 100 cm ważył 560 kg był tonacji g. Ostatni – średnica 90 cm, waga 396 kg o tonacji a³².

Z mienia parafialnego gestapo zabrało z kościoła sprzęty liturgiczne: kieli chy, monstrancje, pateny, srebrne lichtarze, 13 chorągwi kościelnych, dywany, cały przedstawiający wartość majątek ruchomy. Oprócz tego z plebanii, z mieszkań księży, zwłaszcza księdza proboszcza, wywieziono wszystkie meble, bieliznę pościelową, stołową, 18 obrazów olejnych oraz odzież³³.

Podstawą do odtworzenia stanu materialnego kościoła św. Katarzyny jest inwentarz *Fundi instructi*, sporządzony w 1935 r. przez ówczesnego proboszcza ks. Jana Cesarza³⁴ oraz spis inwentarza dokonany przy zmianie proboszcza w 1937 r.³⁵. Wykaz przedmiotów zamieszczony został w poniższych tabelach z podziałem na rodzaje sprzętów znajdujących się w kościele wraz z ich szacunkową wartością na 1935 r. Zaznaczyć należy, że podane w tabeli sprzęty liturgiczne inne przedmioty nie wyczerpują wszystkich rzeczy, które zostały zrabowane z świątyni. Odtworzenie ich w sposób całkowity jest niemożliwy z uwagi na brak spisów *Fundi instructi* oraz sprawozdań dokonanych tuż po zakończeniu działań wojennych. Dodatkowo należy

²⁹ *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 roku*, opr. T. Łuczak, t. 2, Poznań 2006, 55–58.

³⁰ M. Karkocha, *Dzwony kościelne utracone w czasie II wojny światowej z terenu diecezji kieleckiej. Przyczynek do zagadnienia*, Przegląd Nauk Historycznych 2014, R. XIII, Nr. 2, 94–95.

³¹ AAL, *Akta Kurii Biskupiej do 1945*, sygn. 76, k. 248.

³² AAL, *Akta parafii do 1945 r.*, sygn. 206, *Protokół odbioru organów*.

³³ B. Bejm, T. Bojanowski, dz.cyt., 395.

³⁴ AAL, *Akta parafii do 1945 r.*, sygn. 206.

³⁵ Tamże, sygn. 207.

wskazać, że należałoby dokonać oceny, jaki był stan techniczny kościoła po jego ponownym otwarciu i zaadoptowaniu do celów liturgicznych.

Tabela 1. Naczynia i sprzęty liturgiczne³⁶

Kielichy i pateny					
Lp.	Opis	Wysokość/ średnica	Waga	Uwagi	Wartość zł
1	Srebrny, złożony z drogimi kamieniami	22,5 cm	65 dkg	jubileusz kapłański ks. Antoniego Gabryelskiego (1836–1886)	600
	Patena srebrna złożona	16 cm	19 dkg		
2	Srebrny, złożony z emalią	24 cm	87,5 dkg	jubileusz kapłański ks. Ludwika Dąbrowskiego, dziekana łódzkiego (1857–1907)	600
	Patena srebrna złożona, średnica	15 cm	15 dkg		
3	Srebrny, złożony wysoki	24 cm	47 dkg	bez napisu	200
	Patena srebrna, złożona	15 i ¼ cm	14 dkg		
4	Srebrny, złożony, podstawa okrągła	21,5 cm	43 dkg	bez napisu.	180
	Patena srebrna, złożona, średnica	14 cm	14 dkg		
5	Srebrny, czara złożona, węzeł grubszy, podstawa okrągła, wysoki, waga, średnica	22 cm	35,5 dkg	na kielichu jest wyryta korona i litery: „m. n. s. W. w. k. p.”	180
	Patena srebrna	14 i ¾ cm	13,5 dkg	dorobiona w 1931 r.	
6	Srebrny, złożony	22 i ¼ cm	51 dkg	Podstawa stara a na niej napis: „Andreas Woskowicz cum Consorte swa Edwigis ... Anno Domini 1670”.	180
	Patena srebrna, złożona	15 i ¼ cm	14,5 dkg		
7	Metalowy, złożony	22 cm	44,5 dkg	bez napisu	150
	Patena srebrna, złożona, średnica	14,5 cm	13 dkg		
8	Metalowy, biały, czara wewnątrz złożona	23,5 cm	61 dkg		100
	Patena metalowa, połączana	14 i ¼ cm	13,5 dkg		

³⁶ Tamże, sygn. 206, k. 6–7.

Monstrancje					
1	srebrna, złożona, wysoka	65,5 cm	2 kg 30,5 dkg	Wewnątrz na podstawie napis: Jakób Dzwonikowski 1879 r.	500
2	metalowa, złożona	77 cm	3 kg 34 dkg	Sprawiona za ks. proboszcza Józefa Goldtmana w1824 r.	400
Puszki					
	srebrna, złożona	24 cm	99,5 dkg		300
	metalowa, biała, wewnątrz złożona	35,5 cm	96,5 dkg		180
	metalowa, bez przykrywki, stara	39,5cm	75,5 dkg		70
Inne					
	Pateny do Komunii Świętej – 2 sztuki				70
	Puszka do Hostii (Repositorium)				
	Hostjarka				
	Naczynie do umycia palców				
Relikwiarze					
1	z drzewem Krzyża św., metalowy, wysoki	42,5 cm	82,5 dkg		250
2	z relikwiami św. Romana i Wincentego, metalowy	43 cm	72 dkg		
Krzyże procesyjne					
	metalowy, biały duży, ozdobny			sprawiony przez pracujących w fabryce Zacherta w 1898 r.	600
	metalowy nikłowy, mniejszy				
	Krzyż na Ołtarzu Wielkim, srebrny	50 cm	1 kg 19,5 dkg		150
	platerowane, sztuk 2			na bocznych ołtarzach	50
	drewniany, sztuk 1				
	drewnianych do pogrzebów, sztuk 3				

	Pacyfikał metalowy z relikwiami św. Romana				25
	krzyżyk do błogosławieństw				
Inne sprzęty liturgiczne					
	Umbrakula – 2 (stara i nowa)			sprawiona przez Żywą Różę	200
	Trybularze platerowane z łódkami sztuk 2				120
	Lampa wieczna – 1				50
	Kandelabry metalowe – 3 pary				150
	Lawaterz cynowy stary – sztuk 1				
	Żyrandole do elektryczności sztuk 3				800
	Żyrandole do świec – sztuk 2				
	Latarki do procesji metalowe – sztuk 4				200
	Dzwonki harmonijne: ręczne – sztuk 4, na kijach – sztuk 2				100
	Tacki: metalowe sztuk 4, ołowiane – sztuk 1				20
	Kociołek i kropidło do aspersji (platerowane)				40
	Naczynie z tacką platerowane do Chrztu Św., naczyniek do olejów św – sztuk 5				100
	paten do chorych				
	Ampułki metalowe z tacką – 1 para				20
	Ampułki szklane – 6 par				
	Puszek cynkowych do kwesty – 20 sztuk				40
	Elektrolux i drabina do czyszczenia Kościoła			sprawiona w 1933 r.	65

	Ozdoby do żłóbka – 1 komplet				250
	ozdoby do Grobu Pana Jezusa – 1 komplet				
	Fotel dla celebrysa i 2 taborety			sprawione w 1932 r. przez Apostolstwo Modlitwy	200
	Słupki do kandelabrow i kwiatów, drewniane, 6 sztuk				30
	Pulpitów ołtarzowych, 5 sztuk				100
	Kłęczników 4 sztuki, kłęczników – krzesel, 5 sztuk				15
	Krzesel rozkładanych 100 sztuk				120
	Feretry, 4 sztuk				800
	SUMA				6105

Tabela 2. Figury³⁷

Lp.	Figura	Materiał	Wartość zł
1	Serca Pana Jezusa	gips	600
2	św. Antoniego	Gips	
	SUMA		600

Tabela 3. Lichtarze

Lp.	Opis/iłość	Wysokość	Waga	Wartość
	duże, metalowe posrebrzane – 12 sztuk	63 cm	4 kg 30 dkg	2000
	metalowe – 8 sztuk	69 cm	4 kg 11,5 dkg	
	metalowe – 4 sztuki, wysokie	59 cm	2,5 kg 3,2 dkg	
	metalowe, posrebrzane – 2 sztuki, wysokie waga	56 cm	1 kg 53 dkg	
	ołowiane – 4 sztuki, wysoka waga. Razem zł	66 cm	6 kg 1 dkg	

³⁷ Tamże, k. 7.

	Lichtarzyków metalowych małych – 12 sztuk			50
	SUMA			2050

Tabela 4. Chorągwie³⁸

Lp.	Chorągwie	Wartość zł
1	różnych organizacji kościelnych – 12 sztuk	2500
2	do pogrzebów – sztuk 1	
	RAZEM	2500

Obraz³⁹ Matki Bożej Różańcowej, malowany w duchu szkoły francuskiej w XVIII w. Wysokość 1,62 m, szerokość 1,26 m. Remontowany w 1930 r. przez artystę Bolesława Nawrockiego.

Tabela 5. Szaty liturgiczne i przedmioty liturgiczne⁴⁰

Lp.	Opis	Wartość
Ornaty		
Ornaty białe		
	brokatowy, srebrny słup, bogato ręcznie haftowany	400
	brokatowy, srebrny w kwiaty bez słupa z galonem	350
	adamaszkowy, imię Maria	80
	brokatowy, słup w bogato w kwiaty haftowany z galonem	350
	brokatowy, srebrny w kwiaty, słup moro, złotem haftowany	250
	rypsowy, słup z pasa słupskiego cały w kwiaty	200
	brokatowy, słup w krzyż na hafcie haftowany	200
	adamaszkowy, cały z galonem	100
	brokatowy, słup w krzyż na koronie w kwiaty haftowany	150
	rypsowy, słup adamaszkowy z galonem	160
	haftowany, w piękne kwiaty, przełożone w nowy adamaszek w 1931 r.	150
	adamaszkowy, słup srebrem na kanwie haftowany	200
	adamaszkowy, słup w krzyż, deseń imię Jezus	100
	adamaszkowy, słup w krzyż, sprawiony w 1935 r.	127
	Dalmatyki białe – 2 sztuki	300

³⁸ Tamże, k. 7v.

³⁹ Tamże, k. 8.

⁴⁰ Tamże, k. 8–9v.

Ornaty czerwone		
	pluszowy, cały słup złotem haftowany	350
	brokatowy, cały w kwiaty z galonem – piękny	350
	adamaszkowy, cały z galonem	120
	adamaszkowy, cały z galonem, przerobiony z antepedium osobiście przez ks. Świądra, wikariusza parafii	100
	adamaszkowy, słup atlasowy w kwiaty haftowany	120
	adamaszkowy, cały słup w krzyż, sprawiony w 1935 r.	127
	Dalmatyki czerwone pluszowe – 2 sztuki	300
Ornaty fioletowe		
	adamaszkowy, słup pluszowy, imię Jezus	150
	adamaszkowy, słup złoty, brokat, galon	200
	pluszowy, cały z galonem	100
	adamaszkowy, cały słup w krzyż, sprawiony w 1935 r.	127
Ornaty zielone		
	adamaszkowy, słup złoty brokat, sprawiony w 1933 r.	395
	adamaszkowy słup cały w kwiaty z galonem	250
	adamaszkowy, słup z tyłu brokatowy w kwiaty – z przodu adamaszek fioletowy	100
	adamaszkowy, słup cały w kwiaty z galonem	100
	adamaszkowy, słup w krzyż z galonem, sprawiony w 1935 r.	127
Ornaty czarne		
	adamaszkowy, słup pluszowy z galonem	120
	morowy cały, słup, imię Jezus z galonem	120
	adamaszkowy, słup brokatowy, srebrny	120
	morowy, słup w krzyż na kanwie w kolory. Ofiara śp. ks. Franciszka Pruskiego rozstrzelanego w 1914 r. przez Prusaków – okupantów	150
	adamaszkowy, cały słup w krzyż, sprawiony w 1935 r.	127
Kapy		
Kapy białe		
	brokiet srebrny w kwiaty, pas i kaptur, haft ręczny złoty	250
	adamaszkowa, pas rypsowy, na kapturze imię Jezus	150
	roma z pasem żółtym	200
	adamaszkowa, kaptur nowy, pas niebieski	120
	brokatowa w kwiaty, pas rypsowy	200

Kapy czerwone		
	adamaszkowa, pas i kaptur pluszowe, pas złoty	400
	brokatowa, srebrna, cała w kwiaty	400
	adamaszkowa, pas i kaptur wzorzyste	250
Kapy fioletowe		
	roma, pas i kaptur pluszowe	150
Kapa zielona		
	adamaszkowa, pas i kaptur brokatowy srebrny	250
Kapy czarne		
	morowa, pas i kaptur pluszowe	300
	roma z galonem	150
	adamaszkowa, pas rypsowy	250
Stuły		
Stuły białe		
	z mory srebrnej, haft złoty	120
	stuły jedwabne – sztuk 2	
Stuły czerwone		
	aksamitna	50
	haftowana	
	do krzyża na Wielkanoc	
Stuły fioletowe		
	do słuchania spowiedzi, sztuk 13	
Stuły czarne		
	sztuk 2	90
Obrusy ołtarzowe		
	kilimowe – sztuk 2	50
	okrycie włóczkowe – sztuk 1	
	aksamitne – sztuk 1	
	czerwone – sztuk 3	
	fioletowe – sztuk 2	
	zasłony na krzyże w Wielkim Poście	

Baldachimy		
	adamaszkowy, bogato ręcznie haftowany na 6 drążkach, zakończonych złoceńiami, koronami, sznury, frędzle – sprawiony staraniem asysty w 1932 r.	1000
	adamaszkowy mniejszy na 4 drążkach	200
Tuwalnie		
	rypsowe	220
	atłasowe	
	tiulowe – sztuk 2	
	sukienki na puszki –sztuk 8	80
	bursy dla chorych – sztuk 5	25
Bielizna kościelna		
	alby – sztuk 9 (4 podarte), humerałów – sztuk 20	200
Komże		
	kapłańskich – sztuk 16	300
	dla służby kościelnej – sztuk 15	
	dla ministrantów — sztuk 24	
Obrusy		
	małe na tabernakulum	100
	na słupki – sztuk 20	
	na balustradę do Komunii świętej – sztuk 10	
Inne		
	korporały – sztuk 20	
	korporały do paten małych – sztuk 30	
	purifikaterze – sztuk 60	10
	palki – sztuk 35	10
	ręczniki małe – 40 sztuk	
	a) ręczniczki do lawaterza – 4 sztuki	30
	paski do alb – 6 sztuk	
Pelerynki dla chłopców		
	czerwonych – 11 sztuk	60
	zielonych – 6 sztuk	
	fioletowych – 8 sztuk	

Sutanny dla chłopców		
	czerwonych – 2 sztuki	30
	fioletowych – 2 sztuki	
	lilje do procesji – 12 sztuk	60
Dywany		
	kilimowy 4 x 5 m z 3 chodnikami, sprawiony w 1934 r.	427
	stary duży zniszczony, starych mniejszych – 3 sztuki	100
	RAZEM	13 002

Tabela 6. Księgi liturgiczne⁴¹

Lp.	Księga	Wartość zł
	Missale Romanum Vinnase, 1827 r.	300
	Missale Romanum Ratisbonum, 1884 r.	
	Missale Romanum Ratisbonum, 1903 r.	
	Missale Romanum Ratisbonum, 1923 r.	
	Missale Romanum Ratisbonum, 1929 r.	
	Mszały żałobne – 4 sztuki (zniszczone)	30
	Ewangelie na Boże Ciało – sztuk 1	20
	Rytuał: duży – 1, małych – 4 sztuki	60
	Kancjonały – 2 sztuki	6
	Ewangeliczka – sztuk 1	7
	SUMA	423

5. ZAKOŃCZENIE

Przedstawiony wykaz strat, jakie udało się ustalić, korzystając z zachowanych materiałów archiwalnych, które poniósł kościół św. Katarzyny w Zgierzu, pokazują, jakie były założenia grabieżczej polityki okupanta niemieckiego, który niszczył lub przywłaszczał przedmioty kultu religijnego, aby deprecjonować ślady kultury polskiej i ograbić instytucję kościelną. Z przekazanej informacji w *Fundi instructi* ks. Jana Cesarza wynika, że minimalna wartość szacunkowa utraconych przedmiotów które znajdowały się w zgierskiej świątyni wynosiła 13 425 zł według szacunku z 1935 r. W sumie tej nie znalazły się skonfiskowane dzwony kościelne oraz przedmioty, które zostały zabrane z innych świątyń znajdujących się na terenie parafii

⁴¹ Tamże, k. 9v.

zgierskiej oraz przedmioty, które zostały zrabowane z prywatnych mieszkań księży, którzy pracowali w tej parafii, a zwłaszcza z mieszkania księdza proboszcza, jak wskazano zabrano kilkanaście obrazów. Dalsze badania dotyczące strat, które poniosła świątynia św. Katarzyny w Zgierzu, mogą bardziej szczegółowo ukazać, co zostało zniszczone lub zabrane z jej wyposażenia.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi

Akta parafii do 1945 r., sygn. 206, 207.

Akta Kurii Biskupiej do 1945, sygn. 76.

Opracowania

Bejm B., Bojanowski T., *Okupacja niemiecka*, w: Zgierz. *Dzieje miasta do 1988 roku*, pod red. R. Rosina, Łódź–Zgierz 1995.

Bojanowki T., *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939–1945)*, Łódź 1992, 35–37.

Getka-Kenig M., *Urzędnicza kariera Bonifacego Witkowskiego (1800–1840) – przyczynek do dziejów biurokracji budowlanej w Królestwie Polskim*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, t. 68, 2023, nr 3, 81–96.

Graliński T., *Spis parafii i kościołów diecezji łódzkiej i krótki ich opis historyczny. Dekanat zgierski*, *Wiadomości Diecezjalne Łódzkie*, 28(1954) nr 1.

de Lasco Joannes, *Liber Beneficiorum*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. 2, Gniezno 1881.

Karkocha M., *Dzwony kościelne utracone w czasie II wojny światowej z terenu diecezji kieleckiej. Przyczynek do zagadnienia*, *Przegląd Nauk Historycznych* 2014, R. XIII, Nr. 2.

Kodeks dyplomatyczny Polski, t. 1–2, wyd. L. Ryszewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847–1853.

Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945, wyd. W. Jacewicz, J. Woś, z. 2, Warszawa 1977.

Rosin R., Zgierz w XII–XVI w., *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, z. 2, 1981, 77–99.

Rosin R., *Początki i rozwój Zgierza do końca XVI wieku*, w: Zgierz. *Dzieje miasta do 1988 roku*, pod red. R. Rosina, Łódź–Zgierz 1995.

Różański M., *Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej z (1940–1941)*, *Łódzkie Stadia Teologiczne*, R. 13(2004).

Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 roku, opr. T. Łuczak, t. 2, Poznań 2006.

Wierzbowski M., Zamojski A., *W cieniu zgierskiej fary*, z. 2, Zgierz 2001.

Zgierz. *Źródła do dziejów miasta w XIX i XX w.*, wyd. M. Bandurka, Łódź 1976.

Zientara B., *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975.

THE LOSSES SUFFERED BY ST. CATHERINE'S CHURCH IN ZGIERZ DURING WORLD WAR II (1939–1945)

Summary

The parish of St. Catherine in Zgierz was established in the 12th or 13th century. It possessed many valuable items, which were looted by the German occupiers during World War II. The article presents the looted items, which were identified during a project co-financed by the Ministry of Culture

and National Heritage. The basis for compiling a list of the parish's losses was the "fundi instructi" inventory and documentation produced after the end of the Second World War.

Nota o Autorach

Andrzej WRÓBEL – doktor nauk humanistycznych, historyk, archiwista, kierownik Oddziału Archiwum Państwowego w Tomaszowie Mazowieckim.

ORCID 0000 0002 7752 6022

Kontakt e-mail: andrzejwrobel@poczta.fm

Ksiądz Mieczysław RÓŻAŃSKI – prezbiter archidiecezji łódzkiej, dr hab. prof. uczelni Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, filia w Ełku, zastępca dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi.

ORCID 0000-0003-3345-1740

Kontakt e-mail: mieczyslaw.rozanski@uwm.edu.pl